

Z. KARVALICS LÁSZLÓ

Információtörténelem

Az önazonosság keresésétől az átfogó kutatási programokig

A huszadik század végi történetírásról szólva Bernhard Bailyn már-már poétikus fordulatokra ragadtatta magát. Véleménye szerint ennek „egyik legmélyebb tendenciája [...] az a készlet, hogy a kutatások határait kiszélesítsék, hogy a nagyobb összefüggésekbe beállítva újramérlegeljenek jelentős eseményeket és tendenciákat, és hogy egy jóval tágasabb és általánosabb síkon magasabb fokú megértéshez jussanak el. A történeti kutatás minden – intellektuális, kulturális és politikai – szférájában kitért a látókör. Feltárnak a nagyszabású hasonlóságok és párhuzamok...”¹

Úgy vélem, mindez nemcsak általában jellemzi a történeti vizsgálódásokat, hanem teljes mértékben alkalmazható azokra az irányzatokra, iskolákra, amelyek magukat önálló kutatási területként, ágazatként (az angolszász szóhasználatban: *sub-field*) meghatározva nagy lépéseket tettek az intézményesülés irányába. Annál különösebb, hogy a több mint húsz éve nagy erővel szerveződő és Bailyn definícióját messzemenően kielégítő információ-történelem (*information history*) még mindig nem tudott „betörni” a történettudományi közbeszédbe, annak ellenére sem, hogy az „információs társadalom” narratíva megjelenésének, illetve az annak előtörténete felé forduló érdeklődésnek természetszerű módon kellett volna elvezetnie az ismertséghez és a felértékelődéshez.² Azokon kívül, akik magukat az információ-történeti irányzathoz sorolják, és többé-kevésbé ismerik egymást, ez a megközelítésmód nem „látható” a szakma magas szintű orgánumai és intézményei számára.³

¹ Idézi: Kocka, Jürgen: *A történelem és a társadalomtudományok ma*. Eszmélet, 92. köt. (2011 tél) 95–96.

² Magyarországon az ELTE Történeti Informatika Műhelykurzusa kezdte meg a témakör művelését előadásokkal és mini-konferenciákkal 1991 és 1998 között. Az ELTE BTK-n debütált tanrendi kurzusként a kilencvenes évek közepén az információ-történelem mint tantárgy (akkor Z. Karvalics László, később, már az ezredforduló után Novák Veronika vezetésével). A Műhelykurzus törekvése egy országos oktatói és kutatói hálózat kiépítésére („Információ-történeti Kabinetek”) eredménytelen maradt, de a kérdéssel foglalkozókat egy informális, mostanra több mint ötven főt tartalmazó levelezőlista azóta is összeköti. 2010-ben alakult meg a Magyar Történeti Társulat Információ-történeti Szakosztálya, és az intézményesedés fontos állomása a Szegedi Információ-történeti Műhely megszűlése (2011. október). Az első információ-történeti tárgyú publikációt (Z. Karvalics László: *Úton a történeti informatika felé*. Jel-Kép, 1991. 1-2. sz. 131–139.) azóta mintegy három tucatnyi információ-történeti tárgyú és féltucat, magával az információ-történelemmel mint tárggyal foglalkozó közlemény követte. Fontos állomásnak tekinthető a *Világtörténet* című folyóirat 1996-os, teljes egészében információ-történeti tematikus száma (ősz-tél). A „nagykorúvá váláshoz” pedig a Gondolat Kiadói Műhely által elindított két könyvsorozat, a mostanra öt kötetig jutó *Információ-történelem* (indulás: 2004.) és a Hajnal István írásoktatás-történeti Opus Magnumának magyar fordításával elindult *„Az információ-történelem klasszikusai”* járultak hozzá (2008).

³ Ezért időszerű az a javaslat, hogy a Pekingben rendezendő következő történész világkongresszusnak az információ-történelem legyen az egyik kiemelt témája.

Nagyon hasonlóképpen történt mindez egykor az antropológia és a történettudomány találkozásakor. Negyedszázaddal ezelőtt David Gaunt négy szakaszt különített el a be- és elfogás stációiként.⁴ Az első időszak az *antagonizmus szakasza* volt, amelyet csekély számú átjárás, de annál jelentősebb szembenállás jellemzett. A második fázis hozta el az *elméleti érdeklődés felébredését*, különböző „mintakutatások” formájában. Ezt követte előbb a *jóindulat*, majd negyedikként az *integráció* korszaka. Ma az antropológiai megközelítés- és szemléletmód érvényessége és nélkülözhetetlensége nem kérdés: az integráció teljes körű és meggyőző.

Ha Gaunt tipológiáját alkalmazzuk az információtörténelemre, akkor pillanatnyilag nagyjából az *első és a második szakasz között vagyunk*. Minden rész-eredmény ellenére sem sikerült ugyanis még túllépni az antagonizmus periódusán. Mindennél többet mond, hogy a legfrissebb programtanulmányban, James Cortada egyszerre provokatív és szintetikus vitairatában⁵ a szerzőnek még *meg kell védenie* Alistair Blacket és Toni Wellert, a brit információ-történeti iskola vezető képviselői azzal az erősen akceptálható érveléssel, hogy mielőtt támadásba lendülne bárki, előtte adjon időt, hogy a paradigma „kiforrja” magát.⁶ A második fázishoz való közelítés legmeggyőzőbb bizonyítékának pedig azt tartom, hogy vezető tudományterületek átfogó konferenciái már teljes értékű szakmai rész-eseményként tekintenek az információ-történeti megközelítést képviselők saját szekcióra (miként a gazdaságtörténészek 2006. augusztusi (tizennegyedik) világkonferenciáján, Helsinkiben vagy az integrált információ-tudomány képviselőinek első, Kos szigetén tartott konferenciáján történt, 2011 októberében).⁷

Úgy vélem, az áttörés elsősorban azért maradt el, a jóindulat korszakába való átlépés azért késik, mert a történelemszociológia nem tudatosította az „információs” jelző relevanciáját számos kutatási tárgy vagy irány esetében, amelyeket önállóan ugyan erősen létjogosultnak tekint már jó ideje, anélkül azonban, hogy felismerné annak „beletartozását” az átfogóbb paradigmába. Amikor Gaunt az antropológiai kutatások kapcsán a legígéretesebb tárgykörök között emeli ki a *mentalitástörténetet, a kozmológiák történeti rekonstrukcióját, a gondolkodási struktúrák, jelentések és szimbolikus rendszerek világát*, valójában információ-történeti fordulatról beszél, anélkül, hogy nevével nevezné.⁸ De még beszédesebb egy időben közelebb álló példa. Amikor egy friss tanulmányában Jürgen Kocka⁹ arra kíván-

⁴ Gaunt, David: *Történelem és antropológia (második rész)*. Világtörténet, 22. évf. (1985). 4. sz. 3–76. Az idézett részt lásd: 10–11.

⁵ Cortada, James W.: *Shaping Information History as an Intellectual Discipline*. In: *Information & Culture: A Journal of History*, vol. 47. (2012) No. 2. 119–144.

⁶ Érdemesnek látom felidézni e ponton a kilencvenes évek elejének egyik jóindulatú (!) pályatársi kommentárját, amely szóbeli és írásos információ-történeti „evangelizációs” próbálkozásaimat avval vélte elintézhetőnek, hogy „kitaláltam magamnak” egy tudományt (ami egyébként nem létezik).

⁷ *Information Flows 1350–2000. From Early Modern Business Correspondence to Business Press* http://www.helsinki.fi/iehc2006/logos/IEHC_06.pdf és: *Information History: Perspectives, methods and current topics* <http://www.icininfo.net/index.php>. Természetesen a brit *Library and Information History Group* saját konferenciáit és a hasonló hazai eseményeket nem említjük, hiszen itt a kulskérdés a *külső* elfogadottság bemutathatósága.

⁸ Ez annál is érdekesebb, mert Gaunt pontosan azért bírálja a szóbeliség–írásbeliség iskola egyik apostolát, Jack Goodyt, mert annál az egyszerű tételnél, hogy „az írás olyan gondolkodásformákhoz és mentalitáshoz vezet, amelyek az írástudatlan kultúrákban elképzelhetetlenek”, sokkal bonyolultabbnak, csak több változóval leírhatóknak tartja ezt az erőteret – gyakorlatilag egy holisztikus információ-történeti mező igényét jeleníti meg. Gaunt: *Történelem és antropológia, ...*

⁹ Kocka: *A történelem és a társadalomtudományok ma*, 89–105.

csi, hogy a 1960-as, 1970-es évek nagy kísérletezésekkel, nekilendülésekkel jellemezhető időszak után a történelem és a többi társadalomtudománynak a 1980-as évek elejétől meglazult¹⁰ viszonyának helyreállításáért mit lehetne tenni, „receptként” a következő ajánlásokat fogalmazza meg a történelettársadalom számára:

- kapjon nagyobb hangsúlyt a cselekvés, a *megfigyelés és a tapasztalat*, azaz a szubjektív dimenzió (ezzel összefüggésben: a mikrohistoria),
- a *szimbolikus formák rekonstrukciója*,
- a *kulturális szokások magyarázata*,
- a *narrativitás, a nyelv mint a kutatás tárgya, fogalomtörténet*.

Valamennyi felsorolt tárgy explicit módon sorolható az információtörténeti vizsgálódásokhoz is, megtartva természetesen önálló (diszciplináris) arculatát. Kocka mégis teljesen érzéketlennek látszik e „közös többszörösre”.¹¹

Hasonlóképpen: az „új eszmetörténet” (*intellectual history*) néven szárnyait bontogató kutatási irányzat, amely egy korszak teljes „textuális keresztmetszetének” vizsgálatára vállalkozik (minden „szövegműfajt” beleértve, legyen az profán levelezés, szépirodalom, politikai pamflet, filozófiai értekezés, orvosi vagy asztrológiai irodalom stb.), valójában az információ áramlásának tárgyiasított metszeteit helyezi nagyító alá.¹² (Ide sorolom a *fogalomtörténeti irányzatot* is, amely nem a Koselleck-féle történeti szemantika programját viszi tovább, hanem arra kíváncsi, miképpen váltak átalakulások, folyamatok ágensévé a fogalmi innovációk.)¹³ A szövegek és a fogalmak mögött pedig kirajzolódik *az információ és az információtechnológia teljes társadalmi és kulturális kontextusa* – ahogy a nevét 2012-től megváltoztató folyóirat, az *Information & Culture: A Journal of History*¹⁴ a majdani szerzőknek szánt szerkesztőségi instrukciókban meghatározza. Olyan tanulmányokat várnak, amelyek az információs intézmények történetével foglalkoznak, kifejezetten bátorítva új, termékeny kapcsolatok létesítését a könyvtártörténet, a számítástechnika-történet, a munka, a társadalmi nemek, a gazdaságtörténet, a politika- és diplomáciatörténet, a tudomány és technológia hagyományos területei és kutatói között. Mindez James Cortada megközelítésében „törekvés azoknak az összefüggéseknek, kontextusoknak a megértésére, amelyek részeként az információhasználat szerephez jutott (mint például a kereslet-kínálat viszonyrendszere vagy az információtermelés és kereskedelem tartalmi kérdései)”.¹⁵

Ugyanebbe az irányba mozdult el a kognitív régészet (*cognitive archaeology*) programja és teljesítménye, amely a tárgyi leletek segítségével csak közvetve, illetve kis részben (agykoponya-rekonstrukciókkal) vizsgálható mentális univerzumok rekonstrukciójára vállalkozik. Ez az irányzat ma már ott tart – szoros kapcsolatban a jelhagyás már korábban is

¹⁰ „...a történészek körében csökkent a társadalomtudományi fogalmak és módszerek iránti érdeklődés [...] ismét nőtt a távolság.” Kocka: *A történelem és a társadalomtudományok ma*, 92.

¹¹ Pedig a kommunikációtörténelemnek (*Kommunikationsgeschichte*) erős német iskolája van, és Michael Giesecke és köre sokoldalúan kapcsolta össze a kortárs információs kihívásokat a 16–17. század „mediatizált forradalmával”.

¹² Ön-meghatározása szerint a *Modern Intellectual History* című folyóirat az intellektuális történelmet és a kultúrtörténetet összekapcsoló kutatók fóruma, horizontja a tizenhetedik század közepétől napjainkig terjed. Hazai recepciójára lásd: Békés Enikő: Galeotto Marzio *De doctrina promiscua* című művének eszmetörténeti vizsgálata című 2012-es doktori értekezését.

¹³ Önálló szakfolyóiratuk a *Contributions to the History of Concepts*, a vezető kutatóhely számos projekttel a jeruzsálemi *Van Leer Institute*.

¹⁴ Korábban (2006-tól) *Libraries & the Cultural Record*. Kiadja: University of Texas, Austin.

¹⁵ Cortada: *Shaping Information History*, 138–139.

buzgón kutatott, de visszatérően újraértékelt területével, a mesterséges fénykeltés történetével és a hangrégészettel (*acoustic archaeology*¹⁶) –, hogy a legkorábbi mérési és mértékrendszerekhez próbál a lelet-anyagon keresztül közelebb kerülni.¹⁷ Mondanunk sem kell, hogy teljes joggal lehet(ne) mindezt információrégészetnek (is) nevezni – s ki tudja, lehet, hogy éppen az analóg információs jelenségek felismeréséből kiinduló közös programok is hozzájárulhatnak a történettudományt a régészettel összekapcsoló „Nagy Egyesítés” programjának sikeréhez...

Az információ-történelem természetesen nem szorul rá, hogy „hozott anyagból” dolgozzon, és mindenáron a saját interpretációit erőltesse más kiindulópontú megközelítésekre (elég, ha csak az elmúlt tíz év termésének Toni Weller által ismertetett – a 221–235. oldalon közölt – szemléjére pillantunk). Hiszen az a tény, hogy az információs társadalom, a poszt-indusztriális világ kialakulása számos, az információs előtörténettel kapcsolatos kérdés feltételére készítette a társadalomkutatókat, már önmagában elég ahhoz, hogy a történelmi múlt információs metszete felértékelődjön. Olyan ismeretelméleti, etikai, technológiai, közösségi kihívások tudatosodnak, amelyek narratívaként történő megmunkálásához kontextusért, magyarázó erőért, a működési logika feltárásáért korábbi századok tanulságaihoz kell visszafordulni, sokszor akár az egész világtörténelmi folyamat prizmáján megtörve azokat. S ugyanígy derül ki sorra, hogy mostanra a mindennapi élet részévé lett kortárs diskurzusok „újra felfedezhetővé”, újraírhatóvá teszik a történelmi hagyományt immár saját, jól ismert terminusaikban és a hozzájuk kötődő jelentésekben rejlő erő révén.

Vegyük például az *információ- és tudásmenedzsmentet, a szervezeti információgazdálkodást (information and knowledge management)*. Kierlelt gazdaság- és szervezéstudományi diszciplína, de tipológiai, modelljei, megközelítései mentén régebbi időszakok információs folyamatainak leírását tudjuk megkezdeni *mai nyelvezettel*. Az iroda-automatizálás története a 19. század második felében gyorsul fel, de a szervezeten belüli információáramlás, a döntés-előkészítés, a döntéstámogatás, az adatbázis-építés, adattisztítás, információ-megosztás, -tárolás és visszakeresés az ókori magas kultúráktól kezdve tipikus gyakorlat, csak eddig más okok miatt és más kategóriák mentén kerültek a tárgylemezre. Ugyanerre vonatkozóan az eddig született tanulmányokban a kulcsszavak mások: kancellária, bürokrácia, hivatal, birodalmi adminisztráció, levelezés, oklevél, hiteleshely stb. Nincs egyéb dolgunk, mint egy jól ismert történelmi anyagot új szemmel mérlegre tenni. A római hadtörténelem egyik forrástípusából így lesz például a korabeli adatbázis-használat kultúrájára vonatkozó elemzési Tárgy: aki elolvassa Gellérfi Gergő tanulmányát a Pridianum-típusú dokumentumokról (22–30. old.), azonnal érezni fogja, milyen az, amikor a történelmi arányokból előlép egy statisztika, és hirtelen főszerepet követel.

De természetesen mondhatnánk *információpolitikát is (information policy)*. Milyen közlemények, milyen nyelven, a lakosság mely részét éri el? Milyen tartalmakat tiltunk, és melyek az engedélyezettek? Milyen adatokat gyűjtünk és tárolunk a lakosságról? Miért és mikor válik szükségessé az adatok iparszerű termelése (mondjuk népszámlálás formájában)? Hogyan és milyen megoldásokkal igyekszünk információs versenyelőnyre szert tenni rivális országokkal szemben? Milyen információkat szerzünk be, és milyen tudáshordozókat „importálunk” külföldről? Mai szemmel mi másnak tekinthetnénk a koreai uralkodó,

¹⁶ Itt részletesen nem tárgyalható ez az izgalmas irányzat, annyit mondjunk róla, hogy horizontja a hangkeltő eszközök történetétől a korai magaskultúrák mesterséges tereinek akusztikus megkomponáltságáig húzódik.

¹⁷ Lásd: Morley, Iain – Renfrew, Colin (eds.): *The Archaeology of Measurement: Comprehending Heaven, Earth and Time in Ancient Societies*. Cambridge, 2010.

Szedzsong információpolitikai kísérletét a 15. század közepén az írástudásnak a hangül ábécé bevezetésén keresztül történő demokratizálására, mint az információs írástudás „pre-digitális szakadékanak” áthidalására tett tudatos, korai kísérletnek? És vajon hány mai történelemtörténetben találjuk meg a nevét?

Vagy vegyük az információépítést (information architecture), a környezet korábban semleges elemeinek jelentéstelivé, információhordozóvá tételét, illetve a tárgyiasított információ elrendezésének, megjelenítésének tudományát és művészetét. Elképesztő mennyiségű témakör tartozik ezen egyetlen kalap alá. Jelek és szimbólumok állandó és időszakos felvitele a saját testre, a térképek és proto-térképek, nyilvános terekben felállított időmérő eszközök és közhasználatú naptárak, piktografikus reprezentációk (barlangokban, köveken), szám-reprezentációk, asztronómiai jelek, határjelek, épületjelzések, útjelzések, utcátáblák, cégátáblák, megállító táblák, közterületi jelek, határjelek, épületjelzések, reklámok, plakátok, hirdetések, hatalmi és katonai szimbólumok, tudásfolyamatokra optimalizált épített terek falainak tudatosan megkomponált tartalmakkal való borítása (mint például az antik *exedra*, a mezo-amerikai *calmecac* vagy a reneszánsz *studiolo*). Kimeríthetetlen kutatási területek, ha nemcsak adalékként tekintünk rájuk egy-egy kultúra jellemzésekor, hanem saját jogon tesszük őket vizsgálat tárgyává, kronologikus vagy összehasonlító módon – természetesen azzal a céllal, hogy az ekképpen újradefiniált rész-tárgyak mélyebb megismerésén és feltárásán keresztül valamit jobban sikerüljön megérteni a társadalomtörténet átfogóbb tartományaiban is.

Minderre talán a legjobb példa a mai információ- és tudásgazdaság előképeinek keresése az ipar- és agrár-domináns társadalmakban.¹⁸ Ha egyes szektorok történetét elkezdjük visszafelé vezetni az időben, hol áll meg a rekonstrukció? A mai hírügynökségek modern előképei a 19. század közepén indulnak útnak, de előtte is szervezett hírüzemek szolgálgják a fogyasztókat, még ha a termelt hírek mennyiségét és a foglalkoztatottak számát tekintve alacsonyabb szinten is. Az írott szövegek sokszorosításának már a könyvnyomtatás kialakulása előtt kiterjedt gazdasági dimenziója van (gondoljunk csak a papirusz- és papírtermelésre, a könyvek borítóíért, a pergamenért leölt csordákra) – és ne felejtjük el, hogy a könyvnyomtatás sem kultúrmisszióként, hanem költségérzékeny vállalkozók kíméletlen technológiai és árharcaiként indult el. Vagy: a mindenkori postahálózat mekkora hozzáadott értéket termelt, mennyibe került, hány embert foglalkoztatott, és ez milyen arányokat jelent a többi termelési szegmenshez képest? És magukkal a jel-továbbítás csatornáival kapcsolatban minden szükséges részlet egymás mellé került már például ahhoz, hogy a galambposta ókori Egyiptomban és Mezopotámiában kezdődő hosszú történetének valódi jelentőségét, kiterjedését és hatását megfelelő módon bemutathassuk? És a tengeri hajózásban mekkora szerepe volt a navigációs szakembereknek,¹⁹ a térképészeknek, a tájékozódást segítő technológiai háttérpárnak (beleértve a szélesség, de különösen a hosszúság mérését)?

Arra mindig is figyelt például a történeti hagyomány, hogy a közvetlen termelésből kivont írnokok és tisztviselők szerepével, számával tisztában legyen, már a legkorábbi időktől kezdve. Az sem volt kétséges, hogy a munkamegosztásban „főállás” jut a papoknak és a hozzájuk hasonló szellemi vezetőknél. Az orvos, a vándorénekes, a jocular, a trubadúr, a művész, a tudós elő-előtérbe kerül a művelődéstörténeti fejezetek nélkülözhetetlenek tűnő bekezdéseiben, de vajon minden olyan foglalkozás számba vétetett, amely közvetve vagy közvetlenül az információs- és tudásfolyamatokat és nem magát a termelést szolgálta?

¹⁸ Giesecke, Michael: *Sinnenwandel, Sprachwandel, Kulturwandel. Studien zur Vorgeschichte der Informationsgesellschaft*. Frankfurt am Main, 1998.

¹⁹ Pontosan ilyen kérdéseket vizsgál tanulmányában Szommer Gábor ebben a számban (31–48. old.).

(Ilyen szemmel nézve az antik Róma fáklyahordozó rabszolgáitól vagy az újkorban az utakat ellepő lámpagyújtogatóktól a 19. század végének gépíronőitől a huszadik század elejének „humán számítógépeiig”²⁰ terjedhet a sor.) És vajon közösségről közösségre, korszakról korszakra ugrálva mekkora volt a száma és az aránya az információs szektorban foglalkoztatottaknak (akik csak részben fedik át a korábbi gyűjtőkategóriát, az értelmiséget²¹)?

És így jutunk el a „nevezetes”, emblematikus személyekhez is. Ahogy egykor – Fernand Braudel szavaival – valóságos küzdelmet kellett folytatni, hogy a feltörekvő gazdaságtörténet tárgyai és szereplői az „előkelő” politika- és művelődéstörténet tárgyai és szereplői mellé kerülhessenek (például Jakob Fugger Rabelais mellé),²² úgy próbálja az információ-történelem is a most már „előkelőnek” számító Jakob Fugger mellé állítani – mondjuk a *mainstream* történetírás számára gyakorlatilag láthatatlan William Playfairt.

Tegyük a szívünkre a kezünket: hallottuk valaha James Watt egykori (1777 és 1782 közötti) asszisztensének, a skót mérnök-polihisztornak a nevét mint fontos történeti személyiségét? Pedig Playfair (1759–1823) az újabban infografikának nevezett technológia pionírja, a statisztikai adatok megjelenítésének innovátora, aki a mai napig meghatározó hatást gyakorolt a vizualizációra. Amikor valaki az üzleti és tudományos életben elterjedt vonal-, kör-, torta- vagy oszlopdiagramot (*line chart, circle chart, pie chart, bar chart*) használ, Playfair 1786 és 1801 között kifejlesztett és monumentális kötetekben közkinccsé tett újítását alkalmazza.²³ Playfair hatása, jelentősége így mérhetetlenül nagyobb és kiterjedtebb, mint azon jelentéktelen gondolkodóké, akikkel hosszú oldalakat töltenek meg a 18. század végével foglalkozó művelődéstörténeti munkák vagy a politikátörténeti kronológiákban visszatérően említett, de már a következő nemzedék által elfelejtett szereplők.²⁴ (És az sem lehet véletlen, hogy Playfair „beemelését a történeti kánonba” először éppen az a

²⁰ Óriási, üzemsarnokra emlékeztető termekben automatizálás híján kézi eszközökkel számolási műveleteket végző „betanított összeadó-kivonó segéd munkások” százait foglalkoztatta egy-egy „üzem”. Részletesen lásd: Grier, David Alan: *When computers were human*. Princeton University Press, 2007.

²¹ Ne felejtjük el, hogy maga az értelmiség fogalma is történeti képződmény, a 19. század közepén születik meg.

²² Braudel, Fernand: *A kapitalizmus dinamikája*. Budapest, 2008. 15.

²³ Az első jelentős munka a *Commercial and Political Atlas* (London, 1786.), amely a kereskedelem, az import, az export, a bevétel és a kiadás statisztikai adatainak grafikus megjelenítésével 43 idősoros ábrát és egy oszlopdiagramot tartalmaz, az első komplex statisztikai vizualizációs megoldást. Tegyük hozzá: pár évvel azelőtt, hogy maga a statisztika szó megszületett volna az angol nyelvben. (Az idősor-ábrázolás egyébként korábbi „találmány”, Joseph Priestley 1765-ban alkotta meg és tette nagyon gyorsan népszerűvé, de például Huygens már 1669-ben mortalitási grafikont szerkesztett. Az 1801-ben, szintén Londonban kiadott munkájában (*Playfair's Statistical Breviary*) debütált a tortadiagram.

²⁴ A fentiekben túl említjük még meg, hogy a szellemi munka mechanizálásának is érdekes alfejezete a Watt által Playfair számára konstruált diagramrajzoló berendezés, és annak is jelentősége van, hogy az új megjelenítési formákkal párhuzamosan Playfair nagy figyelmet szentelt annak, hogy elmagyarazza grafikonjainak olvasási és megértési szabályait (megelőlegezve a fogyasztási javak világában később elterjedő ún. „szöveges információépítészetet”). Részletesen lásd: Spence, Ian: *William Playfair and the Psychology of Graphs* (2006) [http://www.psych.utoronto.ca/users/spence/Spence%20\(2006\).pdf](http://www.psych.utoronto.ca/users/spence/Spence%20(2006).pdf)

James Beniger szorgalmazta,²⁵ akinek legfontosabb könyve az információs társadalom előtörténetéről, a 19. század utolsó harmadának kontrollforradalmáról szól.²⁶)

És persze nem csak a kiemelt jelentőségű személyekre érdemes figyelni. A mikrotörténelem áttörése és (korlátozott, de öröndetes) diadala óta nem lepődünk meg, ha kutatótársainknak a művelődéstörténeti narratívák részeként megszülető nevezetes nyomdász-életrajzai, tudós- és egyetemalapító-portréi, kartográfus-monográfiái mellé mások – a Szent Máté-elvnek²⁷ megfelelően – elkezdenek egyszerű postamestereket, tolmácsokat, futárokat, tengeri navigátorokat, írnokokat, földmérőket vagy éppen közjegyzőket, esetleg az információáram kezelésének más napszámosságait állítani a tárgylemezre.²⁸

Sőt, kapaszkodjunk meg: az információtörténeti kutatásoknak ma már az is kijelölt iránya, hogy az alapvetően nem információs szakmák és munkakörök, mezőgazdasági és kézműves tevékenységek információhálózatossága, információs alapviszonyai és összefüggései is minél sokoldalúbb feltárással kerüljenek.²⁹

James Cortada, akinek az iménti maximát is köszönhetjük, megkísérelte egybegyűjteni a legfontosabb kérdéseket, amelyeket kutatásai megkezdésekor az információtörténésznek fel kell tennie:³⁰

Milyen hordozókat használtak az információ összegyűjtésére és tárolására a legkülönbözőbb társadalmak a legkülönbözőbb korszakokban?

A szakmákat, munkaköröket, egyáltalán bármiféle emberi aktivitásformát milyen fajta információ gyűjtése, használata és megosztása jellemzett?

Melyek az információ elsajátításának és használatának időbeli mintázatai?

Miként befolyásolta az információ használata egyes individuumok és csoportok (társadalmak) munkavégzését és életét?

Milyen létező történeti diskurzusokra tekinthetünk információtörténelemként? (Ezt már csak nagy óvatossággal veti fel, félve attól, hogy túl korainak minősül.)

Az érdeklődő történészek számára Cortada további „útravalókat” is megfogalmaz. A legfontosabbnak azt tartja, hogy miközben a leghagyományosabb történeti igénnyel nyúlunk tárgyakhoz és korszakokhoz, a létező információhasználati gyakorlatok feltárása és dokumentálása álljon a középpontban – legyen akár egyeseké, akár intézményeké. Hogyan működtek, hogyan tanultak, az információs áramlások milyen terében helyezkedtek el?

²⁵ Beniger, J. R. – Robyn, D. L.: *Quantitative Graphics in Statistics: a Brief History*. The American Statistician, vol. 32. (1978) 1–11.

²⁶ E tematikus lapszám egyik legizgalmasabb darabja, Zódi Zsolt tanulmánya (188–196. old.) éppen azt illusztrálja, miként lehet „továbbvinni” és más területekre is alkalmazni Beniger korszakos művét (Beniger, James: *Az irányítás forradalma*. Budapest, 2004.)

²⁷ W. den Boer holland történész Szent Máté-elve: keveseknek tulajdonítunk olyan eredményeket, amelyek sokakéi. In: Bourde, Guy – Martin, Hervé (a közléskor helytelenül: Hevré): *Az új történetírás, az Annales iskola örökösei*. Világtörténet, 22. évf. (1985) 4. sz. 3–76. Az elv fordítva is működik: sokaknak tulajdonítunk olyat, amelyek valójában kevesekéi vagy egyesekéi (lásd például a bemutatott Playfair-effektust).

²⁸ Ahogy ez éppen e folyóirat hasábjain is történt legutóbb – lásd: Petrovics István: *Közjegyzők a középkori Pécsen: Pozsegavári Márton fia, Balázs*. Aetas, 26. évf. (2011) 3. sz. 68–81.

²⁹ Cortada: *Shaping Information History*, 134.: „...too many professions remain unstudied in their use of information (and knowledge)”. Az e számba beválogatott tanulmányok közül Gulyás László Szabolcs a szőlőművelés és borkereskedelem kapcsán vállalkozik ilyen irányú megközelítésre (155–175. old.).

³⁰ Cortada: *Shaping Information History*, 129–133.

Mindehhez magam azt tenném hozzá: nem árt, ha az információ mibenlétével, formagazdagságával, alakváltozataival rendszerszemléletű módon tisztában vagyunk, beleértve azt is, hogy mai információfogalmunknak mik a történeti előképei, milyen jelentésváltozáson ment, illetve meggy keresztül.³¹

Az információtörténeti kutatások mostani szakaszában az is nagyon termékeny lehet, ha egy-egy civilizáció, korszak vagy terület ismerői összegyűjtik az adott ország, birodalom, kultúra történetének információtörténeti specifikumait, módot adva arra, hogy más hasonló összefoglalók rokon elemeiből újfajta „szöttesek” képződhessenek.³²

Minden bizonnyal felértékelődő területet jelent az információs forradalmak, nevezetesen korszakok információrobbanásainak vizsgálata. Már jó ideje szaporodnak azok a feldolgozások, amelyek attól függően, hogy a szerző a beszéd, az írás, a könyvnyomtatás, a telefon, a televízió vagy az internet kialakulása közül melyiket és mennyire tartja jelentősnek, *valahány* vagy *valahányadik* információs forradalomról beszélnek. Hasonlóan népszerű dolog valamely korszak információrobbanásáról beszélni és írni – a számítógépes korszak mellett a 19. század vége, a 18. század vége, a kora-újkor, a reneszánsz, a Karoling-reneszánsz és a hellenizmus számít ilyen „célterületnek”.³³ Az információs alapviszonyok mennyiségi és minőségi ugrásainak természetrajzához azonban egyre komplexebb módon is közelítenek szerzők, mint például Leonard Dudley és Elin Whitney-Smith.³⁴

S végül az „útravaló” részeként még egy ajánlat. Megfelelő adalékok összegereblyezéséhez vagy izgalmas, váratlan találatokhoz való jutás kimeríthetetlennek tűnő „bányái” és az információtörténeti irányzat iránti figyelem felkeltésének fontos orgánumai lehetnek azok az internetes lelőhelyek, amelyek nagy mennyiségű egyedi, releváns adatot gyűjtöttek össze lexikonszerűen, korszerű, webes formában. Ilyen például az elavult és elfeledett kommunikációs technikák archívszerű gyűjteménye, az 1995 és 2001 között 600 önálló „szócikkig” jutó *Dead Media Project*.³⁵ A Wolfram Alpha szakértői óriás-poszteren és önálló minit tanulmányok sorában mutatják be az adatkezelés kultúrájának világtörténetét (*Advance of the Data Civilization: A Timeline*).³⁶ Folyamatosan gyarapszik Jeremy Norman gondosan karbantartott, igényes online archívuma (*From Cave Paintings to the Internet – Chronological and Thematic Studies on the History of Information and Media*).³⁷ Ezeknek az oldalaknak a megismerése egyszerre támaszthat kedvet az „állomány” gyarapításához és továbbbi, hasonló, szűkebb tematikájú gyűjtemények életre keltéséhez.

³¹ Ebben a lapszámban Slíz Mariann tanulmánya íródott ilyen igénnyel (13–21. old.).

³² Így jártam el magam is korábban, amikor Korea információtörténeti sajátosságait jártam felületelesen körül. Z. Karvalics, László: *Információ-történeti kalandozások. Korea*. In: Állandóság a változásban. T'ung pien. Tókei Ferenc 70. születésnapjára. Szerk.: Puskás Ildikó. Budapest, 2000. 81–90. Ezt a megközelítést viszi tovább örvendetes módon Vér Márton tanulmánya ebben a lapszámban Mongóliáról (144–154. old.).

³³ Ebben a tematikus számban G. Etényi Nóra képviseli ezt a megközelítést (122–140. old.).

³⁴ Dudley, Leonard: *Information Revolutions in the History of the West*. Edward Elgar, 2008. Whitney-Smith, Elin: *Winning Information Revolutions: From the Ice Age to the Internet*. (Internetes megjelenés: <http://information-revolutions.com/>)

³⁵ <http://web.archive.org/web/20071019055700/http://www.deadmedia.org/notes/index.html>

³⁶ <http://www.wolframalpha.com/docs/timeline/computable-knowledge-history-6.html>

³⁷ <http://www.historyofinformation.com/>